

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΔΕΡΜΑΤΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΛΙΑΡΓΚΟΒΑΣ

Κοινωνική οικονομία και κοινωνική επιχειρηματικότητα

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Θέση υπογραφής δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη — Σειρά «Οικονομία και Πολιτική»

Διεύθυνση σειράς: Παναγιώτης Λιαργκόβας

Νικόλαος Αποστολόπουλος, Ζαχαρίας Δερμάτης, Παναγιώτης Λιαργκόβας, *Κοινωνική οικονομία και κοινωνική επιχειρηματικότητα: Η ευρωπαϊκή και η ελληνική εμπειρία*

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Σελιδοποίηση: Γιώργος Χατζησπύρος

Copyright© Νικόλαος Αποστολόπουλος, Ζαχαρίας Δερμάτης, Παναγιώτης Λιαργκόβας και Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη), 2019

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Σεπτέμβριος 2020

ΚΕΤ Γ555 ΚΕΠ 571/20

ISBN 978-960-16-8669-1

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),

570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος της σειράς «Οικονομία και Πολιτική»	13
Πρόλογος των συγγραφέων	15
1. Κοινωνική οικονομία και κοινωνική επιχειρηματικότητα: Η ευρωπαϊκή και η ελληνική εμπειρία. Εννοιολογική προσέγγιση και οριοθέτηση	17
1.1. Έννοιες, ορισμοί και οριοθετήσεις	17
1.1.1. Έννοια, ορισμός και οριοθέτηση της Κοινωνικής Οικονομίας.	18
1.1.2. Έννοια, ορισμός και οριοθέτηση της Αλληλέγγυας Οικονομίας.	24
1.1.2.1. Εναλλακτικό και Αλληλέγγυο Εμπόριο	26
1.1.2.2. Ομάδες Αλληλέγγυων Αγορών	27
1.1.2.3. Τράπεζα Χρόνου	28
1.1.2.4. Ηθική Τράπεζα	30
1.1.2.5. Αλληλέγγυος Τουρισμός.	30
1.1.2.6. Τρίτος Τομέας	31
1.1.2.7. Τρίτο Σύστημα	33
1.1.2.8. Μη Κερδοσκοπικός Τομέας	33
1.2. Κοινωνική Επιχείρηση – Κοινωνική επιχειρηματικότητα – Κοινωνικός Επιχειρηματίας.	34
1.3. Άλλες έννοιες και οριοθετήσεις συνδεδεμένες ή σε αντιδιαστολή με την κοινωνική οικονομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα.	35
1.3.1. Κοινωνική καινοτομία	36
1.3.2. Συνεργατική Οικονομία και Οικονομία Διαμοιραμού	38
1.3.3. Κυκλική οικονομία.	39
1.3.4. Οικονομία για το Κοινό Καλό	40
1.3.5. Κοινωνία των Πολιτών.	41
1.3.6. Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και Εταιρική Πολιτοφροσύνη.	43
1.4. Οι παραδοσιακοί φορείς της κοινωνικής οικονομίας.	44
1.4.1. Οι συνεταιρισμοί	44
1.4.1.1. Εννοιολογική προσέγγιση και οριοθέτηση.	46
1.4.1.2. Οι αρχές του συνεταιρισμού.	49
1.4.1.3. Συνεταιριστικές κατηγορίες και οι οριοθετήσεις τους στην Ελλάδα.	54

1.4.1.4.	Αλληλασφαλιστικοί φορείς	57
1.4.1.5.	Ιδρύματα.	58
1.4.1.6.	Σωματεία-Ενώσεις	61
2.	Εξελικτική πορεία και ιδεολογικές προσεγγίσεις	64
2.1.	Φιλελεύθερες προσεγγίσεις. Η κοινωνική οικονομία ως προέκταση της κλασικής πολιτικής οικονομίας.	64
2.1.1.	Οι απόψεις του «πατέρα» της Κοινωνικής Οικονομίας Charles Dunoyer.	65
2.1.2.	Η ωφελμιστική προσέγγιση του John Stuart Mill και η θέση του για τους συνεταιρισμούς	66
2.2.	Η χριστιανοσοσιαλιστική προσέγγιση και το ιδεολογικό ρεύμα του συνεργατισμού	68
2.2.1.	Οι απόψεις του Philippe Buchez και ο αγώνας για την «Τράπεζα των Φτωχών»	69
2.2.2.	Οι απόψεις του Auguste Ott	70
2.2.3.	Οι απόψεις του Louis Blanc	71
2.2.4.	Ο πνευματικός ηγέτης των χριστιανοσοσιαλιστών Frederick Denison Maurice και το Society for Promoting Working Men's Associations	72
2.3.	Οι ουτοπιστές σοσιαλιστές και οι απόψεις τους για τις συνεταιριστικές οργανώσεις.	73
2.3.1.	Οι απόψεις του Saint-Simon.	74
2.3.2.	Ο ιδρυτής του συνεταιριστικού κινήματος Robert Owen και η προσπάθειά του να κάνει πράξη τις ιδέες του	75
2.3.3.	Οι απόψεις του Charles Fourier και η δημιουργία των Phalanges.	78
2.4.	Το κίνημα του «Επιστημονικού Σοσιαλισμού»	79
2.4.1.	Η μαρξιστική αντίληψη	80
2.5.	Οι απόψεις του Pierre-Josef Proudhon σε αντιδιαστολή με τη μαρξιστική αντίληψη	81
2.6.	Η εισαγωγή της Κοινωνικής Οικονομίας στις Διεθνείς Εκθέσεις από τον Frédéric Le Play και η δημιουργία της Διεθνούς Εταιρείας Πρακτικών Σπουδών Κοινωνικής Οικονομίας	84
2.7.	Η Έκθεση του 1889 στην Ελβετική Εταιρεία Κοινωνικής Οικονομίας και οι απόψεις των Léon Say και Émile Cheysson	85
2.8.	Το ανάκτορο της κοινωνικής οικονομίας του Charles Gide.	86
2.9.	Οι απόψεις του Léon Walras για την κοινωνική οικονομία ως συμπλήρωμα ταυτισμένο με την άνοδο των δημόσιων οικονομικών	88

2.10. Η Διεθνής Συνεταιριστική Συμμαχία και οι πρωταγωνιστές στην ίδρυσή της Greening και Neale	89
2.11. Η συνεταιριστική πίστη	92
2.11.1. Η συνεταιριστική πίστη με βάση τις ιδέες του Herman Schulze και του Friedrich Wilhelm	93
2.11.2. Η ίδρυση των πρώτων πιστωτικών εταιρειών αλληλοβοήθειας στη Γαλλία και η εξέλιξή τους ως σήμερα	95
2.11.3. Η Διεθνής Ένωση Συνεταιριστικών Τραπεζών.	98
2.11.4. Η Ένωση Συνεταιριστικών Τραπεζών Ευρώπης.	99
2.11.5. Η Ένωση Συνεταιριστικών Τραπεζών Ελλάδας.	100
2.11.6. Ο νομπελίστας Muhammad Yunus και η περίπτωση της Grameen Bank	102
2.12. Η εξέλιξη των οργανισμών αλληλοβοήθειας καθώς και των φορέων ασφάλισης και αλληλασφάλισης	103
2.12.1. Η άποψη του Émile Durkheim για την κοινωνική αλληλεγγύη	104
2.12.2. Η Σχολή Κοινωνικής και Ηθικής Αλληλεγγύης και ο Léon Bourgeois	106
2.12.3. Το υπόδειγμα Bismarck στη Γερμανία και το μοντέλο ασφάλισης Beveridge.	107
2.12.4. Οι οργανισμοί αλληλοβοήθειας στη Γαλλία μετά το 1900.	109
2.12.5. Οι αλληλασφαλιστικοί συνεταιρισμοί στην Ελλάδα	114
2.12.5.1. Οι πριν την απελευθέρωση αλληλασφαλιστικοί συνεταιρισμοί	115
2.12.5.2. Οι αλληλασφαλιστικοί συνεταιρισμοί των θαλάσσιων μεταφορών και του ναυτικού επαγγέλματος	118
2.12.5.3. Ταμεία Αλληλοβοήθειας, Ασφαλιστικές και Αλληλασφαλιστικές Εταιρείες στην ηπειρωτική Ελλάδα	120
2.12.5.4. Η Ομοσπονδία Αυτοδιαχειριζόμενων Ταμείων Υγείας Ελλάδος και τα μέλη της.	124
2.12.5.5. Αλληλασφαλιστικές Εταιρείες στον χώρο του αυτοκινήτου	126
2.12.6. Οι αλληλασφαλιστικοί φορείς στην Ευρωπαϊκή Ένωση και οι εκπροσωπήσεις.	127
2.13. Η κοινωνική οικονομία από την πλευρά των Ηνωμένων Εθνών και του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας	129
2.13.1. Η συνεισφορά του Albert Thomas στη δημιουργία του Cooperative Branch και άλλων δομών.	130
2.13.2. Οι ιδέες του Georges Fauquet και η μετεξέλιξη του Cooperative Branch	131

2.13.3. Η δημιουργία της Advisory Committee on Co-operation	132
2.13.4. Τα περιφερειακά συνέδρια, το έργο των τεχνικών επιτροπών και των εμπειρογνομόνων στα συνεταιριστικά θέματα	133
2.13.5. Το πρότυπο της ILO για τους συνεταιρισμούς και η Σύσταση Νο 127	134
2.13.6. Τα προγράμματα στήριξης της κοινωνικής οικονομίας	135
2.13.7. Η Σύσταση Νο 193	138
2.13.8. Η ILO ιδρυτικό μέλος της COPAC. Ο ρόλος της COPAC	140
2.13.9. Η Διπηρεσιακή Ομάδα Εργασίας των Ηνωμένων Εθνών για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία	141
2.14. Τα Ευρωπαϊκά Δίκτυα Κοινωνικής Οικονομίας	142
2.15. Το Διεθνές Κέντρο Έρευνας και Πληροφόρησης για την Κοινωνική Οικονομία	144
2.16. Η συμβολή της Διεθνούς Ένωσης Κοινωνικών Επιστημών και της Διεθνούς Ένωσης Πρακτικών Σπουδών στην Κοινωνική Οικονομία. . . .	145
2.17. Η κοινωνική οικονομία από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης	147
2.17.1. Η περίοδος της ΕΟΚ	148
2.17.1.1. Οι φορείς της κοινωνικής οικονομίας διεκδικούν συμμετοχή στα κοινοτικά θεσμικά όργανα	148
2.17.1.2. Οι πρώτες παρεμβάσεις από πλευράς ΕΟΚ για την κοινωνική οικονομία.	149
2.17.1.3. Από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ έως τη Συνθήκη της Λισαβόνας.	152
2.17.1.4. Η περίοδος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής	156
2.17.1.5. Τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής οικονομίας στα κράτη-μέλη της ΕΕ.	163
2.18. Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στην Ελλάδα.	168
2.18.1. Η πρώτη νομοθετική πρωτοβουλία	169
2.18.2. Η δεύτερη νομοθετική πρωτοβουλία	173
2.18.3. Η Εθνική Επιτροπή για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και η Συντονιστική Επιτροπή για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία	176
2.18.4. Η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας . . .	177
2.18.5. Το Γενικό Μητρώο Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.	177
2.18.6. Τα υποστηρικτικά μέτρα και οι προγραμματικές συμβάσεις για την κοινωνική οικονομία	179
2.18.7. Η γεωγραφική και κλαδική κατανομή των φορέων της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας.	180

2.18.8.	Ο κοινωνικός αντίκτυπος	183
2.18.9.	Οι χρηματοδοτήσεις των φορέων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας	185
2.18.10.	Η οριοθέτηση της βιώσιμης ανάπτυξης και τα στοιχεία της	187
2.18.11.	Το σχέδιο δράσης 2014-2020 για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία	189
2.18.11.1.	Η πρώτη φάση του σχεδίου δράσης 2014-2020	189
2.18.11.2.	Η δεύτερη φάση του σχεδίου δράσης 2014-2020	190
2.18.11.3.	Οι επιχορηγήσεις των φορέων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας	190
2.18.11.4.	Το ανθρώπινο δυναμικό	191
2.18.11.5.	Οι κοινωνικές επιχειρήσεις μέσα από τον κύκλο εργασιών τους	193
2.18.11.6.	Οι πρώτες εκθέσεις για την κοινωνική οικονομία	194
2.18.11.7.	Κοινωνική οικονομία και αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα	196
2.18.11.8.	Η Πανελλαδική Δικτύωση Συνεργατικών Εγχειρημάτων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας	200
2.18.12.	Ο ρόλος και η δράση Συμπράξεων και Ινστιτούτων Κοινωνικής Οικονομίας	202
2.18.13.	Η κοινωνική οικονομία στα τέλη του 2019. Θετικά και αρνητικά στοιχεία	205
2.19.	Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στις άλλες ηπείρους	211
2.19.1.	Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στις χώρες της Αφρικής	212
2.19.2.	Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στις χώρες της Αμερικής	215
2.19.3.	Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στις χώρες της Ασίας	219
2.19.4.	Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία στην Αυστραλία	223
3.	Κοινωνικές επιχειρήσεις και κοινωνική επιχειρηματικότητα	226
3.1.	Θεωρητικές προσεγγίσεις των κοινωνικών επιχειρήσεων	226
3.1.1.	Η αμερικανική προσέγγιση	227
3.1.1.1.	Ο William «Bill» Drayton και η ίδρυση της οργάνωσης Ashoka	227
3.1.1.2.	Οι αμερικανικές σχολές σκέψης	228
3.1.2.	Η ευρωπαϊκή προσέγγιση	229
3.2.	Επιχειρηματικά μοντέλα κοινωνικών επιχειρήσεων	234
3.2.1.	Το επιχειρηματικό μοντέλο των κοινωνικών επιχειρήσεων κατά Yunus	238
3.2.2.	Το επιχειρηματικό μοντέλο των κοινωνικών επιχειρήσεων κατά Michelinini και Fiorentino	241

3.3.	Μέτρηση του κοινωνικού αντίκτυπου	242
3.3.1.	Η ανάπτυξη ενός συστήματος αποτίμησης των κοινωνικών επιχειρήσεων στην ΕΕ	244
3.3.2.	Μέτρηση της οικονομικής ευαισθησίας φιλανθρωπικών και κοινωνικών επιχειρήσεων κατά Tuckman και Chang	246
3.3.3.	Η κοινωνική απόδοση των επενδύσεων (Social Return On Investment - SROI)	250
3.3.4.	Η Παγκόσμια Πρωτοβουλία Αναφοράς (Global Reporting Initiative - GRI)	253
3.3.5.	Κοινωνική Λογιστική και Έλεγχος (Social Accounting and Auditing - SAA)	255
3.3.6.	Άλλες μέθοδοι μέτρησης της κοινωνικής αξίας	257
4.	Κοινωνική καινοτομία	261
4.1.	Εισαγωγή	261
4.2.	Τι είναι η κοινωνική καινοτομία.	262
4.3.	Τύποι Κοινωνικών Καινοτομιών	264
4.4.	Ιστορική Αναδρομή	265
4.5.	Γιατί η κοινωνική καινοτομία είναι σημαντική	266
4.6.	Από τον φιλελευθερισμό στον νεοφιλελευθερισμό	267
4.7.	Η πρόωμη περίοδος (18ος-19ος αιώνας).	268
4.8.	Κοινωνική Καινοτομία: Σκέψη και πρακτική από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι το 1970	269
4.9.	Από τη δεκαετία του 1970 έως τις αρχές της δεκαετίας του 2000: αναβίωση της Κοινωνικής Καινοτομίας ως κοινωνικά καινοτόμου στρατηγικής	273
4.10.	Διαφορετικές έννοιες της ΚΚ στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτική δυναμική και το κοινωνικοοικονομικό τοπίο	273
4.11.	Πώς διαμορφώνεται η έρευνα της Κοινωνικής Καινοτομίας σήμερα;	275
4.12.	Τι Είδος Κοινωνικής Καινοτομίας Έχουμε Σήμερα;	276
4.13.	Μοντέλο κοινωνικής καινοτομίας	277
4.14.	Η κοινωνική οικονομία.	281
4.15.	Ο ρόλος της κυβέρνησης στην κοινωνική καινοτομία	284
	Βιβλιογραφία	287
	Ευρετήριο ονομάτων	305
	Ευρετήριο όρων	307

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας άρχισαν να αναπτύσσονται, από την περίοδο ακόμη της βιομηχανικής επανάστασης, οι φορείς της κοινωνικής οικονομίας, έχοντας στον πυρήνα τους κοινωνικά χαρακτηριστικά. Στόχος ήταν να δώσουν λύσεις και απαντήσεις εκεί που ο δημόσιος και ο ιδιωτικός τομέας αδυνατούσαν ή δεν επιθυμούσαν να παρέμβουν. Είναι σημαντικό ότι η κοινωνική οικονομία συγκροτήθηκε και εξελίχθηκε στη σημερινή της μορφή χωρίς να είναι οριοθετημένη στη βάση μιας και μόνο ιδεολογίας, αν και κατά καιρούς έγιναν προσπάθειες οικειοποίησής της από πολιτικούς χώρους. Ξεκίνησε από τη φιλελεύθερη σχολή με εκφραστές τους Charles Dunoyer και John Stuard Mill ως προέκταση της πολιτικής οικονομίας με διεύρυνση του πεδίου ανάλυσης ως απάντηση στη φτώχεια, στην ανεργία και στις στέρησεις που βίωναν οι εργάτες και οι αγρότες στα πρώτα χρόνια της βιομηχανικής επανάστασης και, στη συνέχεια, οι διάφορες ιδεολογικές σχολές, όπως η χριστιανοσοσιαλιστική σχολή, οι ουτοπιστές σοσιαλιστές και το κίνημα του επαναστατικού σοσιαλισμού, έφτιαξαν το δικό τους υφαντό με βάση τα ιδεολογικά τους χαρακτηριστικά.

Η εξελικτική πορεία της κοινωνικής οικονομίας και των φορέων της από τα συνεργατικά χωριά Villages of Co-operation, στη βάση των οποίων δημιουργήθηκε το 1844 στην πόλη Rochdale της Αγγλίας η *Rochdale Equitable Pioneers Society*, μέχρι την υιοθέτηση της κοινωνικής οικονομίας από την ΕΕ και την ILO και από την ίδρυση των αγροτικών συνεταιριστικών τραπεζών στη Γερμανία, στη βάση των απόψεων του Franz Hermann Schulze-Delitzsch και του Friedrich

Wilhelm Heinrich Raiffeisen, μέχρι την ίδρυση της GrameenBank από τον νομπελίστα Muhammad Yunus και τη συγκρότηση της αμερικανικής σχολής σκέψης για την κοινωνική επιχειρηματικότητα ήταν μια πορεία αμφισβήτησης, σύγκρουσης, αντιπαράθεσης, αλλά και εμπροσθοκίνητης δυναμικής. Αυτά τα χαρακτηριστικά είχε και η πορεία των φορέων της κοινωνικής οικονομίας στον ελλαδικό χώρο. Από την Κοινή Συντροφιά Αμπελακιωτών, τη Συντροφιά Τσαριτσάνης, τους Συντροφοναύτες Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών, το Ασφαλιστικό Κατάστημα της Σύρου, την Αλληλέγγυο Ασφάλεια Γαλαξιδίου, την Εταιρεία του Λαού «Η Αυτοβοήθεια», τον Αλληλασφαλιστικό Συνεταιρισμό Λέσβου και το Μετοχικό Γεωργικό Ταμείο Αλληλοβοήθειας Αλμυρού μέχρι την επίσημη θεσμοθέτηση από το ελληνικό κράτος της κοινωνικής οικονομίας, το 2011, ήταν μια πορεία με εμπόδια, δυσκολίες και αμφισβητήσεις, που δημιούργησε ταυτόχρονα μια δυναμική εξελικτική κινητικότητα με σημαντική προσφορά.

Το βιβλίο αυτό αποτυπώνει την εξελικτική πορεία της κοινωνικής οικονομίας, τα πολιτικοϊδεολογικά ρεύματα που τη διαμόρφωσαν, την υιοθέτησή της και τη στήριξή της από την ΕΕ και άλλους διεθνείς οργανισμούς, τα πρόσωπα και τις πολιτικές που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωσή της, τα προγράμματα, καθώς και τα χρηματοδοτικά εργαλεία τα οποία στήριζαν και στηρίζουν τους φορείς της κοινωνικής οικονομίας. Αποτυπώνει τις σχολές σκέψης για την κοινωνική επιχειρηματικότητα και τα επιχειρηματικά μοντέλα. Αναλύει όλους τους μηχανισμούς μέτρησης του κοινωνικού αντίκτυπου που απορρέει από τη λειτουργία και τη δράση των κοινωνικών επιχειρήσεων σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Τέλος, το βιβλίο αυτό έρχεται να καλύψει ένα κενό που υπάρχει στη διεθνή βιβλιογραφία.

Το βιβλίο απευθύνεται σε φοιτητές προπτυχιακών και μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών σε διάφορα τμήματα και σχολές όλων των επιστημονικών κλάδων των ελληνικών πανεπιστημίων. Απευθύνεται επίσης σε εργαζομένους, συνδικαλιστές, επιχειρηματίες και στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης που εφαρμόζουν κοινωνικά προγράμματα. Απευθύνεται, τέλος, στο ευρύτερο κοινό.

Αθήνα, 6 Απριλίου 2020

Οι συγγραφείς
Νικόλαος Αποστολόπουλος
Ζαχαρίας Δερμάτης
Παναγιώτης Λιαργκόβας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ

1.1. Έννοιες, ορισμοί και οριοθετήσεις

Ανάμεσα στους δύο πυλώνες της παραδοσιακής οικονομίας, τον πυλώνα φορέων του ιδιωτικού τομέα και τον πυλώνα φορέων του δημόσιου τομέα, αναπτύχθηκαν και άλλοι φορείς, από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης ακόμη, με χαρακτηριστικά που δεν εντάσσονταν στους φορείς της παραδοσιακής οικονομίας. Αυτοί οι ξεχωριστοί φορείς, που είχαν και έχουν στον πυρήνα τους κοινωνικά χαρακτηριστικά, ενώ κινούνταν και κινούνται ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα (Defourny, 2001), δημιούργησαν έναν τρίτο δρόμο οικονομίας, που τα τελευταία χρόνια οριοθετήθηκε άλλοτε ως *Τρίτος Τομέας*, άλλοτε ως *Τρίτο Σύστημα*, άλλοτε ως *Μη Κερδοσκοπικός Τομέας*, άλλοτε ως *Αλληλέγγυα Οικονομία*, άλλοτε ως *Κοινωνική Οικονομία* και άλλοτε ως *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* (ΚΑΛΟ). Ανάλογα με την ιστορική διαδρομή των κρατών, τις πολιτικές και ιδεολογικές επιρροές τους, τις επικρατούσες συνθήκες της αγοράς τους, τη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων, το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά των ευάλωτων ομάδων και πολλούς ακόμη παράγοντες, καθορίστηκε και το περιεχόμενο του τρίτου τομέα της οικονομίας. Διαφορετικά χαρακτηριστικά

έχει, για παράδειγμα, ο τρίτος τομέας της οικονομίας στη Λατινική Αμερική, όπου είναι συνδεδεμένος με κινήματα κοινωνικής αλλαγής και εναλλακτική πρόταση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και στην είσοδο των πολυεθνικών, από ό,τι στη Βόρεια Αμερική, όπου βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία και συμβατότητα με το κράτος και την αγορά. Διαφορετικά χαρακτηριστικά έχει ο τρίτος τομέας της οικονομίας στην Ελλάδα, όπου μεγάλο μέρος του πληθυσμού τον ταυτίζει – λανθασμένα– με τους υπερδανεισμένους και χρεοκοπημένους συνεταιρισμούς της δεκαετίας του 1980 και του 1990, απ’ ό,τι στα κράτη της κεντρικής Ευρώπης, που οριοθέτησαν, θεσμοθέτησαν, ενίσχυσαν και προώθησαν αυτούς τους φορείς της οικονομίας και σήμερα παίζουν σημαντικό ρόλο στην αναπτυξιακή τους διαδικασία. Στα κράτη που προέρχονται από τα πρώην κομμουνιστικά συστήματα οι πολίτες τους συσχετίζουν τον τρίτο τομέα της οικονομίας – λανθασμένα– με τους συνεταιρισμούς που είχαν αναπτυχθεί την περίοδο των κομμουνιστικών καθεστώτων. Σε άλλα μέρη του πλανήτη έχει αποτυπωθεί έντονα και το θρησκευτικό στοιχείο πάνω στον τρίτο τομέα της οικονομίας. Για παράδειγμα, στη Μαλαισία και σε άλλες χώρες όπου η πλειονότητα των κατοίκων τους πιστεύει στο ισλάμ, η χρηματοδότηση φορέων του τρίτου τομέα της οικονομίας, σε πολλές περιπτώσεις, είναι εξαρτημένη από την ισλαμική χρηματοδότηση, την ονομαζόμενη Sukuk, που είναι συμβατή με τη Sharia. Οι φορείς αυτής της μορφής της οικονομίας, έχοντας έντονες εθνικές και τοπικές ιδιαιτερότητες, αντανakλούν άμεσα αυτές τις ιδιαιτερότητες στην οριοθέτηση των φορέων, στην ορολογία και στο θεσμικό πλαίσιο (Monzon και Chaves, 2008). Σε κάποιες περιπτώσεις, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, προσδίδουν ιδεολογική, πολιτική και θρησκευτική φόρτιση. Γενικά, η βάση των φορέων αυτών είναι στηριγμένη στην ελεύθερη σύμπραξη πολιτών και στην ομαδική προσπάθεια για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, ανάπτυξης και προόδου.

1.1.1. Έννοια, ορισμός και οριοθέτηση της Κοινωνικής Οικονομίας

Η κοινωνική οικονομία κινείται ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας και καλύπτει συνήθως ανάγκες που ο δημόσιος και ο ιδιωτικός τομέας αδυνατούν ή δεν επιθυμούν να καλύψουν. Δεν υπάρχει ένας κοινός, συνεκτικός προσδιορισμός της κοινωνικής οικονομίας ως προς την οριοθέτησή της, την εννοιολογία της και τη λειτουργία της. Αντίθετα, σε πολλές χώρες δεν

έχει ακόμη αποκτήσει η κοινωνική οικονομία θεσμική και νομική αναγνώριση, άρα δεν υπάρχει εννοιολογικός προσδιορισμός και οριοθέτηση, και όπου έχει αποκτήσει θεσμική και νομική υπόσταση, διαφέρει αυτή –πολλάκις– από κράτος σε κράτος, ακόμη και από ήπειρο σε ήπειρο. Αλλά και μέσα στα ίδια τα κράτη-μέλη της ΕΕ έχουμε μεγάλες αποκλίσεις στο πώς αντιλαμβάνονται οι πολίτες την κοινωνική οικονομία και τους φορείς της και πώς έχει κατοχυρωθεί νομικά και θεσμικά. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα από τους χιλιάδες φορείς που δεν έχουν τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα και θα μπορούσαν να βρίσκονται κάτω από την ομπρέλα της κοινωνικής οικονομίας, τον Ιούνιο του 2019 μόνο 1.464 φορείς είχαν επίσημη αναγνώριση ότι ανήκουν στην ΚΑΛΟ, όταν το 2011 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 7.197 κοινωνικοί συνεταιρισμοί, 11 ταμεία αμοιβαίας ασφάλισης και 50.600 ενώσεις, ιδρύματα και άλλοι μη κερδοσκοπικοί και εθελοντικοί φορείς (Νασιούλας, 2013). Η κοινωνική οικονομία ως προς το περιεχόμενό της άλλη διάσταση λαμβάνει στην ΕΕ και άλλη στις ΗΠΑ. Ο σκοπός της κοινωνικής οικονομίας και των φορέων της στα κράτη-μέλη της ΕΕ είναι πρώτιστα κοινωνικός, ενώ στις ΗΠΑ είναι ταυτόχρονα κοινωνικός και οικονομικός. Στα κράτη-μέλη της ΕΕ η ίδρυση και η λειτουργία ενός φορέα της κοινωνικής οικονομίας είναι δημιούργημα μιας συλλογικότητας, ενώ στις ΗΠΑ είναι δημιούργημα ενός επιχειρηματία. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και αλληλεπιδράσεις. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ γνωρίζει επιτυχία το σύστημα Mondragon, που προέρχεται κυρίως από την Ισπανία. Διαφορετικές εννοιολογικές προσεγγίσεις και αποδόσεις της κοινωνικής οικονομίας έχουμε και ανάμεσα στα μεγάλα και ισχυρά κράτη της ΕΕ. Για παράδειγμα, ο όρος *κοινωνική οικονομία* στη Γερμανία προσδιορίζεται ως *Ge-meinewirtschaft* και αποδίδεται ως *οικονομία κοινωνικής ωφέλειας*, έχοντας τελείως διαφορετικό περιεχόμενο από τον αντίστοιχο γαλλικό όρο (Κλήμη-Καμινάρη και Παπαγεωργίου, 2010).

Για πρώτη φορά ο όρος *κοινωνική οικονομία* παρουσιάζεται στη βιβλιογραφία το 1830 από τον Γάλλο φιλελεύθερο οικονομολόγο Charles Dunoyer (1786-1862), που θεωρείται και πατέρας της κοινωνικής οικονομίας, στο έργο του *Πραγματεία περί της κοινωνικής οικονομίας*. Το περιεχόμενο που έδωσε στον όρο ο Charles Dunoyer είναι τελείως διαφορετικό από αυτό που σήμερα αποδίδεται στον όρο. Ο Charles Dunoyer έδωσε περισσότερο ηθικό παρά οικονομικό περιεχόμενο. Πολλοί αποδίδουν την πατρότητα του όρου *κοινωνική οικονομία*

στον Γάλλο οικονομολόγο και ιστορικό της οικονομικής σκέψης Charles Gide, που τον εισήγαγε στον κλάδο της οικονομικής επιστήμης ως αντίποδα στις απόψεις του Adam Smith (Oliveira, 2012). Για τα προαναφερθέντα γίνεται εκτενής αναφορά στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου.

Ο προσδιορισμός της κοινωνικής οικονομίας με την εννοιολογική προσέγγιση, το περιεχόμενο και την οριοθέτηση που επικρατεί σήμερα έχει τις απαρχές του στη Γαλλία του 1970, όταν διάφοροι φορείς δημιούργησαν την Εθνική Επιτροπή Σύνδεσης των Αλληλασφαλιστικών Συνεταιρισμών και Συλλογικών Δραστηριοτήτων (Comité National de Liaison des Activités Mutualistes, Coopératives et Associatives - CNLAMCA). Ο όρος *κοινωνική οικονομία* επισημοποιείται το 1980 από την CNLAMCA στο έγγραφο *Charte de l'économie sociale*, το οποίο ορίζει την κοινωνική οικονομία ως ένα σύνολο οργανώσεων που κινούνται παράγοντας έργο μακριά από τον δημόσιο τομέα, έχουν δημοκρατική λειτουργία στη διοίκηση και στη λήψη αποφάσεων, κατανέμουν τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα στα μέλη τους με δίκαιο τρόπο, έχουν ειδικό καθεστώς ιδιοκτησίας και διανομής κερδών και αξιοποιούν τα πλεονεκτήματα για τη βελτίωση, ανάπτυξη και προώθηση της δράσης τους για το καλό των μελών τους και της κοινωνίας (EESC, 2012).

Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει ένας διεθνώς αποδεκτός όρος που να προσδιορίζει την κοινωνική οικονομία, έχουν γίνει προσπάθειες από διεθνείς φορείς, από ερευνητές και πανεπιστημιακούς δασκάλους να δοθεί μια γενική έννοια της κοινωνικής οικονομίας. Η Διυπηρεσιακή Ομάδα Εργασίας των Ηνωμένων Εθνών προσδιόρισε την έννοια της κοινωνικής οικονομίας με τα στοιχεία των φορέων που εκφράζει ως εξής: «*Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα οικονομία ορίζεται ως μια έννοια που χαρακτηρίζει επιχειρήσεις και οργανισμούς, κυρίως συνεταιρισμούς, εταιρείες αμοιβαίων παροχών, συλλόγους, ιδρύματα και κοινωνικές επιχειρήσεις, οι οποίες έχουν το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της παραγωγής αγαθών, υπηρεσιών και γνώσεων, επιδιώκοντας παράλληλα οικονομικούς και κοινωνικούς στόχους ενισχύοντας την αλληλεγγύη*» (ILO, 2017). Η προσέγγιση αυτή βρίσκεται πιο κοντά στην αντίληψη που επικρατεί στη Βόρεια Αμερική για την κοινωνική οικονομία, όπου ο σκοπός της κοινωνικής οικονομίας είναι ταυτόχρονα οικονομικός και κοινωνικός. Το 1990 στο Βέλγιο η Έκθεση του Συμβουλίου Κοινωνικής Οικονομίας της Βαλλονίας (Walloon Social Economy Council - CWES) διατύπωσε την άποψη ότι η κοινωνική οικονομία αποτελείται από ιδιωτικές οργανώσεις οι οποίες έχουν τα

παρακάτω χαρακτηριστικά: «α) στόχος τους είναι να εξυπηρετούν τα μέλη ή την κοινότητα και όχι να αποκομίζουν κέρδος· β) αυτόνομη διαχείριση· γ) δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων· και δ) προτεραιότητα των ατόμων και της εργασίας έναντι του κεφαλαίου κατά τη διανομή του εισοδήματος» (EESC, 2012). Έναν ακόμη ορισμό της κοινωνικής οικονομίας βρίσκουμε στην έκθεση που εκπόνησε το Διεθνές Κέντρο Έρευνας και Πληροφόρησης για τη Δημόσια, Κοινωνική και Συνεργατική Οικονομία (Centre International de Recherches et d' Informations sur l'Économie Publique, Sociale et Coopérative - CIRIEC), το οποίο καθόρισε την κοινωνική οικονομία ως εξής: «Το σύνολο των ιδιωτικών, επίσημα οργανωμένων επιχειρήσεων, με αυτόνομη λήψη αποφάσεων και ελεύθερη συμμετοχή, οι οποίες δημιουργήθηκαν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των μελών τους μέσω της αγοράς με την παραγωγή αγαθών και την παροχή υπηρεσιών, ασφάλισης και χρηματοδότησης, όπου η λήψη αποφάσεων και η τυχόν διανομή κερδών ή πλεονασμάτων μεταξύ των μελών δεν συνδέονται άμεσα με το κεφάλαιο ή τις εισφορές των μελών, καθένα εκ των οποίων έχει μία ψήφο, ή όπου –εν πάση περιπτώσει– οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσα από δημοκρατικές, συμμετοχικές διαδικασίες. Η κοινωνική οικονομία περιλαμβάνει επίσης ιδιωτικές επίσημα οργανωμένες οντότητες με αυτόνομη λήψη αποφάσεων και ελεύθερη συμμετοχή που παράγουν μη εμπορεύσιμες υπηρεσίες για νοικοκυριά και των οποίων τα τυχόν πλεονάσματα δεν μπορούν να τα ιδιοποιηθούν οι οικονομικοί φορείς που τις δημιουργούν, τις ελέγχουν ή τις χρηματοδοτούν» (EESC, 2012). Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, τα χαρακτηριστικά των φορέων της κοινωνικής οικονομίας είναι τα ακόλουθα:

- i. Οι φορείς είναι ιδιωτικοί και δεν ελέγχονται από τον δημόσιο τομέα.
- ii. Οι φορείς έχουν επίσημη αναγνώριση και –στη συντριπτική τους πλειονότητα– νομική υπόσταση.
- iii. Οι φορείς έχουν αυτονομία.
- iv. Η προσχώρηση των μελών στους φορείς δεν είναι υποχρεωτική αλλά ελεύθερη.
- v. Η κατανομή κερδών στα μέλη είναι ανάλογη με τις δραστηριότητες ή τις συναλλαγές με την οργάνωση και δεν παρέχεται με βάση το κεφάλαιο ή τις χρηματικές εισφορές των μελών.
- vi. Οι φορείς επιδιώκουν οικονομική δραστηριότητα αυτούσια για να καλύψουν ανάγκες και όχι για να εξυπηρετήσουν το κεφάλαιο.

- vii. Οι φορείς λειτουργούν δημοκρατικά με συμμετοχικές διαδικασίες στη λήψη αποφάσεων.

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να διακρίνουμε τους παρακάτω τέσσερις μεγάλους θεσμικούς τομείς (ΕΟΚΕ, 2019b):

- i. Μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις: Στις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις εντάσσονται κάποιοι τύποι συνεταιρισμών, όπως εργαζομένων, καταναλωτών, υγειονομικής περίθαλψης κ.ά., οι κοινωνικές επιχειρήσεις, οι συμπράξεις επιχειρήσεων, τα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα, οι μη χρηματοοικονομικές εταιρείες κ.ά.
- ii. Χρηματοοικονομικές εταιρείες: Στις χρηματοοικονομικές εταιρείες εντάσσονται οι πιστωτικοί συνεταιρισμοί, οι διάφορες εταιρείες αλληλασφάλισης, οι εταιρείες αμοιβαίας πρόνοιας, οι ασφαλιστικοί συνεταιρισμοί, διάφορα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα κ.ά.
- iii. Νοικοκυριά: Εδώ περιλαμβάνονται κάποια περιορισμένου μεγέθους μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά.
- iv. Μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά: Στα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά εντάσσονται σύλλογοι και ιδρύματα κοινωνικής δράσης και άλλοι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί που εξυπηρετούν νοικοκυριά.

Φορείς της κοινωνικής οικονομίας, μεταξύ των άλλων, μπορεί να είναι:

- i. Οι συνεταιρισμοί (αγροτικοί και αστικοί)
- ii. Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης
- iii. Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις
- iv. Οι Αστικές μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες (ΑΜΚΕ)
- v. Οι φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών
- vi. Εταιρείες Περιορισμένης Ευθύνης που πληρούν τα κριτήρια της κοινωνικής οικονομίας
- vii. Κοινωνική Δικαιόχρηση (Social Franchising) με τη μορφή της Εταιρείας Περιορισμένης Ευθύνης
- viii. Τα ιδρύματα

Μια ακόμη εννοιολογική προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας αποτυπώνεται στον *Χάρτη Αρχών της Κοινωνικής Οικονομίας* του Social Economy Europe στηριζόμενη στα παρακάτω στοιχεία (European Commission, 2015):

- i. Το άτομο και το κοινωνικό σύνολο υπερέχει του κεφαλαίου.
- ii. Υπάρχει εθελοντική και ανοιχτή συμμετοχή στα μέλη.
- iii. Υπάρχει δημοκρατικός έλεγχος από τους συμμετέχοντες.
- iv. Υπάρχει συνδυασμός συμφερόντων των μελών, των χρηστών και του κοινωνικού συνόλου.
- v. Υπάρχει προάσπιση της αρχής της αλληλεγγύης και της υπευθυνότητας.
- vi. Υπάρχει ανεξαρτησία από τις δημόσιες αρχές.
- vii. Υπάρχει αυτόνομη διαχείριση.
- viii. Το μεγαλύτερο μέρος των πλεονασμάτων χρησιμοποιείται για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μελών και του γενικού κοινωνικού συνόλου.

Πέρα όμως από την εννοιολογική προσέγγιση και οριοθέτηση της κοινωνικής οικονομίας από την ΕΕ και τους διεθνείς οργανισμούς, έχουμε και την προσέγγιση των ερευνητών. Για παράδειγμα, ο Jacques Defourny προσεγγίζει και οριοθετεί την κοινωνική οικονομία αναφέροντας ότι: *«Η Κοινωνική Οικονομία περιλαμβάνει οικονομικές δραστηριότητες που αναλαμβάνονται από επιχειρήσεις και οργανισμούς, κυρίως συνεταιρισμούς, κοινωνίες αλληλοβοήθειας και σωματεία, η ίδρυση και λειτουργία των οποίων διέπεται από τις ακόλουθες αρχές: α) σκοπό έχουν κυρίως την παροχή υπηρεσιών προς τα μέλη τους ή την κοινωνία, παρά την επιδίωξη κέρδους, β) έχουν ανεξάρτητη διοίκηση, γ) εφαρμόζουν δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων, δ) αποδίδουν προτεραιότητα στα άτομα και την εργασία έναντι του κεφαλαίου κατά τη διανομή του εισοδήματος»* (Defourny, 2001).

Στην Ελλάδα κάτω από την ομπρέλα της ΚΑΛΟ έχουν τη δυνατότητα να ενταχθούν με τον νόμο 4430/2016 οι παρακάτω φορείς:

- i. Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.), τις οποίες ο νόμος διακρίνει σε Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης και σε Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας
- ii. Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.)

- iii. Οι Συνεταιρισμοί Εργαζομένων
- iv. Τα μη μονοπρόσωπα νομικά πρόσωπα, όπως διαφόρων μορφών συνεταιρισμοί και αστικές ενώσεις, που ικανοποιούν συσσωρευτικά συγκεκριμένα κριτήρια τα οποία περιγράφονται στον νόμο. Τα κριτήρια είναι τόσα πολλά που ανάγκασαν χιλιάδες φορείς να μην μπορούν να ενταχθούν στην ΚΑΛΟ ή και να μην το επιθυμούν υπό αυτές τις προϋποθέσεις.

Η οικονομική και νομισματική κρίση που ξέσπασε το 2008 περιόρισε σημαντικά δαπάνες που απευθύνονταν στην αυτοδιοίκηση και στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, κάτι που έδωσε ζωτικό χώρο στους φορείς της κοινωνικής οικονομίας να καλύψουν υπαρκτές ανάγκες που πλέον το κράτος, η τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση και οι άλλοι δημόσιοι φορείς αδυνατούσαν να καλύψουν. Πολλές χώρες της ΕΕ προχώρησαν, την περίοδο εκείνη, στη δημιουργία νομικού και θεσμικού πλαισίου στήριξης και προώθησης της κοινωνικής οικονομίας και των φορέων της. Μεταξύ των χωρών αυτών, όπως θα δούμε και στο δεύτερο κεφάλαιο, ήταν η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα.

1.1.2. Έννοια, ορισμός και οριοθέτηση της Αλληλέγγυας Οικονομίας

Ο όρος *κοινωνική οικονομία* κυριαρχεί κυρίως στην Ευρώπη και ο όρος *αλληλέγγυα οικονομία* κυριαρχεί στη Λατινική Αμερική. Οι δύο όροι έχουν σημεία ταύτισης, αλλά και σημαντικά σημεία απόκλισης. Η κοινωνική οικονομία βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία και συμβατότητα με το κράτος και την αγορά, σε αντίθεση με το περιεχόμενο της αλληλέγγυας οικονομίας, που είναι συνδεδεμένο με τον κοινωνικό μετασχηματισμό, με τα κινήματα κοινωνικής αλλαγής, με τα κινήματα αυτοδιαχείρισης και οριοθετείται ως η εναλλακτική πρόταση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και στις πολυεθνικές εταιρείες. Ο όρος *αλληλέγγυα οικονομία* εμφανίζεται στη βιβλιογραφία για πρώτη φορά το 1984 σε άρθρο του Χιλιανού κοινωνιολόγου και καθηγητή Φιλοσοφίας Luis Razeto Migliaro με τίτλο *Economía de solidaridad y mercado democrático* (Οικονομία της αλληλεγγύης και δημοκρατική αγορά). Εννέα χρόνια αργότερα, το 1993, ο ίδιος στο βιβλίο του *Le dieci strade dell' economia di solidarietà* (Οι δέκα δρόμοι της οικονομίας της αλληλεγγύης) προσδιορίζει το φαινόμενο της αλληλέγγυας οικονομίας και αποτυπώνει τους δέκα δρόμους οι οποίοι οδηγούν στην αλληλέγγυα οικονομία (Razeto, 2019):

- i. Ο δρόμος των φτωχών και της λαϊκής οικονομίας
- ii. Ο δρόμος της κοινωνικής ανάπτυξης υπηρεσιών και αλληλεγγύης μαζί με τους φτωχούς
- iii. Ο δρόμος της εργασίας
- iv. Ο δρόμος της κοινωνικής συμμετοχής και της αυτοδιαχείρισης
- v. Ο δρόμος της μετασχηματιστικής δράσης και της κοινωνικής αλλαγής
- vi. Ο δρόμος της εναλλακτικής ανάπτυξης
- vii. Ο δρόμος της οικολογίας
- viii. Ο δρόμος της γυναίκας και της οικογένειας
- ix. Ο δρόμος του «πρώτα οι άνθρωποι»
- x. Ο δρόμος του πνεύματος

Το Εθνικό Σύστημα Πληροφοριών για την Αλληλέγγυα Οικονομία της Βραζιλίας (Sistema Nacional de Informaçoes em Economia Solidária - SIES) προσδιορίζει την αλληλέγγυα οικονομία «ως το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων –στη σφαίρα της παραγωγής, της διανομής, της κατανάλωσης, της αποταμίευσης και της επένδυσης– οι οποίες πραγματοποιούνται και οργανώνονται με άξονα την αλληλεγγύη ανάμεσα σε εργαζομένους και εργαζόμενες, με βάση τη συλλογικότητα και την αυτοδιαχείριση» (Atlas da Economia Solidária no Brasil - 2005, 2006). Χαρακτηριστική είναι η αναφορά ότι: «Οι πρωτοβουλίες της αλληλέγγυας οικονομίας είναι διαφορετικές ανάλογα με τους τόπους και τα πλαίσια στα οποία υπάρχουν. Έχουν δημιουργηθεί για να ικανοποιήσουν μια ανάγκη μέσα στην κοινότητά τους ή σε μια ευρύτερη κοινωνία που δεν καλύπτεται από την επικρατούσα οικονομία ή επειδή αυτές οι ανάγκες αντιμετωπίζονται με ανήθικο ή μη βιώσιμο τρόπο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το κυρίαρχο οικονομικό μας σύστημα θέτει τη δημιουρ-

Luis Razeto Migliaro

Ο Χιλιανός κοινωνιολόγος και καθηγητής Φιλοσοφίας Luis Razeto Migliaro γεννήθηκε το 1945. Διατέλεσε καθηγητής και διευθυντής του Τμήματος Κοινωνικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο της Χιλής, καθηγητής στο Facoltà di Scienze Statistiche ed Attuariali, Università degli Studi di Roma, Italia, καθηγητής στη Σχολή Μηχανικών του Πανεπιστημίου της Χιλής, καθώς και γενικός διευθυντής του Πανεπιστημίου Bolivarian της Χιλής. Το 2009 τιμήθηκε από την DANCOSIAL της Κολομβίας για την προσφορά του στην αλληλέγγυα οικονομία και το 2017 τιμήθηκε από το CIESCOOP για την καριέρα του στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία.

για κερδών πάνω απ' όλα και συχνά παραμελεί τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων και του πλανήτη μας» (Solidarity Economy Association, 2019).

Βασικές πρακτικές της αλληλέγγυας οικονομίας είναι το *Εναλλακτικό και Αλληλέγγυο Εμπόριο*, οι *Ομάδες Αλληλέγγυων Αγορών*, η *Τράπεζα Χρόνου*, η *Ηθική Τράπεζα* και ο *Αλληλέγγυος ή Υπεύθυνος Τουρισμός*.

1.1.2.1. Εναλλακτικό και Αλληλέγγυο Εμπόριο

Το *Εναλλακτικό και Αλληλέγγυο Εμπόριο*, το οποίο στη βιβλιογραφία το συναντάμε και ως *Δίκαιο και Αλληλέγγυο Εμπόριο* (Fair Trade ή Comercio Equo e Solidale), είναι ένας εμπορικός συνεταιρισμός που παρεμβαίνει στο εμπόριο διεκδικώντας δικαιοσύνη. Πρόκειται για ένα κίνημα με πολιτικά και ηθικά χαρακτηριστικά. Εξαπλώθηκε παντού με στόχο να παρέμβει στην οικονομία της αγοράς βοηθώντας τους παραγωγούς –ιδιαίτερα των αναπτυσσόμενων χωρών– να δημιουργήσουν ευνοϊκές συνθήκες εμπορίου και βιώσιμης ανάπτυξης προβάλλοντας κοινωνικά και περιβαλλοντικά πρότυπα.

Τέσσερα δίκτυα οργανισμών δίκαιου εμπορίου, το 1998, δημιούργησαν τον ανεπίσημο σύνδεσμο FINE από τα αρχικά των ονομάτων τους. Σύμφωνα με τον άτυπο σύνδεσμο FINE, το Δίκαιο και Αλληλέγγυο Εμπόριο «είναι μια εμπορική εταιρική σχέση, βασισμένη στον διάλογο, τη διαφάνεια και τον σεβασμό, που αναζητεί μεγαλύτερη δικαιοσύνη στο διεθνές εμπόριο. Συνεισφέρει στην παρατεινόμενη ανάπτυξη προσφέροντας καλύτερες συνθήκες εμπορίου και διασφαλίζοντας τα συμφέροντα περιθωριοποιημένων παραγωγών και εργατών, κυρίως στον νότο. Οι οργανώσεις δίκαιου και αλληλέγγυου εμπορίου, υποστηριζόμενες από καταναλωτές, συμμετέχουν ενεργά στην υποστήριξη των παραγωγών, στην ευαισθητοποίηση και στην εκστρατεία για αλλαγές στους κανόνες και την άσκηση του συμβατικού διεθνούς εμπορίου».¹

Οι ρίζες του δίκαιου και αλληλέγγυου εμπορίου βρίσκονται στους κόλπους των εκκλησιών της περιόδου της δεκαετίας του 1940 που προσπαθούσαν να βοηθήσουν πρόσφυγες πουλώντας χειροτεχνίες. Το πρώτο κατάστημα του δίκαιου και αλληλέγγυου εμπορίου ιδρύθηκε το 1958 στις ΗΠΑ. Στην Ευρώπη στις αρχές του 1960 η Oxfam UK έχει ήδη εντάξει στο δίκτυό της και πουλάει στα καταστήματα

1. Για τον ορισμό βλ. <https://en.wikipedia.org/wiki/FINE> και <http://crisisandresponsibility.blogspot.com/2010/01/fairtrade.html>

χειροτεχνήματα Κινέζων προσφύγων. Όμως, οργανωμένη κατάσταση δίκαιου και αλληλέγγυου εμπορίου έχουμε το 1967 με την ίδρυση στην Ολλανδία του *Οργανισμού Δίκαιου Εμπορίου*, που είχε πολιτικά και ηθικά χαρακτηριστικά με αναφορά στην αποικιοκρατία, η οποία εξαπλώνεται γρήγορα στις αγγλοσαξονικές χώρες. Είναι η εποχή που τα μαγαζιά του δίκαιου και αλληλέγγυου εμπορίου εξαπλώνονται παντού, προκειμένου να στηρίζουν τις φτωχές πληθυσμιακές ομάδες. Έναν χρόνο αργότερα, το 1968, στο 2ο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (United Nations Conference On Trade And Development - UNCTAD) κυριάρχησε το σύνθημα *Trade, not aid* (Εμπόριο, όχι βοήθεια), που δίνει μια άλλη διάσταση στην ανάπτυξη και προώθηση του δίκαιου και αλληλέγγυου εμπορίου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 το δίκαιο και αλληλέγγυο εμπόριο εξαπλώνεται σε όλο τον πλανήτη και πολλές χώρες της Ευρώπης αποκτούν επαγγελματικές και κοινωνικές δομές. Το 1989 δημιουργείται ο *Διεθνής Οργανισμός για το Εναλλακτικό Εμπόριο* (International Federation for Alternative Trade), με το ακρωνύμιο IFAT, που αργότερα ονομάστηκε *Παγκόσμια Οργάνωση για το Δίκαιο Εμπόριο* (World Fair Trade Organization), με το ακρωνύμιο WFTO, και το 2017 είχε μέλη πάνω από 76 χώρες (WFTO Annual Report, 2017). Τα μέλη της IFAT από όλο τον πλανήτη ονομάζονταν Fair Trade Organizations (FTO). Ο *Ευρωπαϊκός Οργανισμός Δίκαιου Εμπορίου* (European Fair Trade Association) ιδρύθηκε το 1990 και φέρει το ακρωνύμιο EFTA. Το 1997, προκειμένου να διαμορφωθούν κριτήρια για το δίκαιο εμπόριο καθώς και πιστοποίηση παραγωγών, δημιουργήθηκε ο *Οργανισμός Ετικετοποίησης* (Fairtrade Labelling Organization - FLO).

Καθώς το δίκαιο και αλληλέγγυο εμπόριο εξαπλώθηκε σε όλο τον πλανήτη, άρχισαν τα προϊόντα του να εισέρχονται σε μεγάλες αλυσίδες σούπερ μάρκετ και να προωθούνται από πολυεθνικές. Πολλοί άρχισαν να ασκούν έντονη κριτική ότι το δίκαιο και αλληλέγγυο εμπόριο παρεξέκλινε του σκοπού του και νόθευσε το αρχικό του μήνυμα, καθώς και τις αρχές και τις αξίες του. Η κριτική εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι υψηλές τιμές που πληρώνει το καταναλωτικό κοινό για τα δίκαια προϊόντα δεν φτάνουν ποτέ στους παραγωγούς, αλλά οι εταιρείες νέμονται το μεγαλύτερο μέρος των κερδών (Valkila κ.ά., 2010).

1.1.2.2. Ομάδες Αλληλέγγυων Αγορών

Οι *Ομάδες Αλληλέγγυων Αγορών*, τις οποίες στη βιβλιογραφία συναντάμε και ως *Ομάδες Βιολογικών και Αλληλέγγυων Αγορών* (Gruppo Acquisti Solidale - GAS),

είναι αυθόρμητα οργανωμένες ομάδες που επιθυμούν και επιδιώκουν την επικράτηση στην αγορά της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης και της αειφορίας. Οι ευαισθητοποιημένες αυτές ομάδες δίνουν μεγάλη βαρύτητα στα τοπικά βιολογικά τρόφιμα, καθώς και στην επιστροφή των συσκευασιών. Επιθυμούν βιολογικά προϊόντα σεβόμενες την εργασία και το περιβάλλον. Το όλο εγχείρημά τους στηρίζεται στην ανάπτυξη μιας αγοράς βασιζόμενης στη δικαιοσύνη, στην αλληλεγγύη και στην αειφορία, στη δημιουργία ευαισθητοποιημένης κοινωνίας που θέτει το περιβάλλον πάνω από τις καταναλωτικές ανάγκες, στην ένωση δυνάμεων για την επίτευξη των στόχων και στην κοινωνικοποίηση. Οι ομάδες αλληλέγγυων αγορών συνηθίζουν να αγοράζουν μεγάλες ποσότητες προϊόντων, τα οποία στη συνέχεια διανέμουν μεταξύ τους υποστηρίζοντας τις αρχές της αλληλεγγύης μέσα από την οικονομική δραστηριότητα (Valera, 2005). Στην ικανοποίηση των καταναλωτικών τους αναγκών προτάσσουν τον σεβασμό στο περιβάλλον και στους παραγωγούς βιολογικών καλλιεργειών.

Η ιστορία των ομάδων αλληλέγγυων αγορών ξεκίνησε το 1994 στο Fidenza της Ιταλίας (Saroldi, 2001) και γρήγορα επεκτάθηκε σε όλη την Ιταλία. Οι ομάδες αλληλέγγυων αγορών της Ιταλίας, απογοητευμένες από το άναρχο και ασέβαστο καταναλωτικό όραμα, δημιούργησαν τα δικά τους δίκτυα χτίζοντας απόψεις, πρακτικές και ουτοπίες για μια αλληλέγγυα αγορά που θα προωθούσε κυρίως την κατανάλωση βιολογικών προϊόντων στηρίζοντας τους μικροπαραγωγούς και σεβόμενες το περιβάλλον. Γρήγορα οι ομάδες αλληλέγγυων αγορών επεκτάθηκαν και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες γνωρίζοντας στη δράση τους επιτυχίες αλλά και αποτυχίες, επιλέγοντας προϊόντα από συνεταιρισμούς, από ευάλωτες ομάδες κοινωνικά αποκλεισμένες και από μικροπαραγωγούς, ιδιαίτερα βιολογικών προϊόντων. Δύο είναι τα κριτήρια για την αγορά προϊόντων από τις ομάδες αλληλέγγυων αγορών. Πρώτον, κατά την παραγωγή των προϊόντων να έχουν γίνει σεβαστές οι εργασιακές σχέσεις και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και, δεύτερον, η παραγωγική διαδικασία να σεβάστηκε το περιβάλλον και να μην είχε αρνητικές συνέπειες πάνω του.

1.1.2.3. Τράπεζα Χρόνου

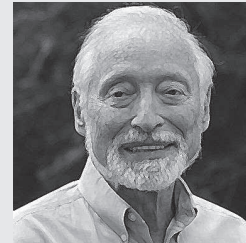
Η *Τράπεζα Χρόνου* (Banca del Tempo) αναφέρεται συνήθως με το ακρωνύμιο *BdT*. Στη βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται και οι όροι Time Trade και Timebanking. Η τράπεζα χρόνου δημιουργήθηκε στη βάση της αλληλέγγυας-ανταλλακτικής οικονομίας. Τα μέλη πιστώνονται με τιμές εθελοντικής μονάδας και με τις

μονάδες αυτές μπορούν να αγοράσουν εθελοντική εργασία από άλλους που είναι μέλη της τράπεζας χρόνου. Δεν έχουμε δηλαδή εργασία με αμοιβή νομίσματος αλλά ανταλλαγή έργου.

Η ιδέα της τράπεζας χρόνου στην Ευρώπη γεννήθηκε τη δεκαετία του 1980 με το ακρωνύμιο LETS (Local Exchange Trade System), αρχικά ως σύστημα ανταλλαγής συναλλάγματος. Επεκτάθηκε στη Γαλλία με το ακρωνύμιο SEL και στην Ισπανία και τη Νότια Αμερική με το ακρωνύμιο TROCA. Ο όρος *Time Bank* χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία τη δεκαετία του 1990 από μια ομάδα γυναικών από το Santarcangelo di Romagna. Το 2012 ξεκίνησε τη λειτουργία της η παγκόσμια ψηφιακή τράπεζα χρόνου *Time Republik*, που έσπασε τα γεωγραφικά όρια έχοντας ξεπεράσει τους δέκα χιλιάδες χρήστες το 2014 (Weisberg, 2014).

Στις ΗΠΑ χρησιμοποιούνται οι όροι *Time Bank*, *Time Dollars* και *Time Credit* (Cahn και Rowe, 1992). Βασικός συντελεστής της Timebanking στις ΗΠΑ στη λογική του ανταποδοτικού συστήματος υπήρξε ο Αμερικανός καθηγητής Edgar Cahn (Collom, 2012). Η Timebanking θεωρείται εργαλείο ανάπτυξης που λειτουργεί στη βάση ανταλλαγής δεξιοτήτων και εμπειριών στον χώρο της κοινότητας. Σύμφωνα με τον Edgar Cahn, μόλις γεννήθηκε η ιδέα της Timebanking, πολλοί Αμερικανοί πολίτες αντιμετώπιζαν τρία αλληλένδετα προβλήματα: την αυξανόμενη ανισότητα στην πρόσβαση σε βασικά αγαθά και υπηρεσίες, την αύξηση των κοινωνικών προβλημάτων από την ανάγκη οικοδόμησης της οικογένειας, της γειτονιάς και της κοινότητας και τη συνεχώς αυξανόμενη απογοήτευση από τα διάφορα προγράμματα που αποσκοπούσαν στη λύση των παραπάνω προβλημάτων (Coakley, 1988). Ο Edgar Cahn ανέπτυξε τις ιδέες του και τη δράση του στη λογική ότι ένα σύστημα της μορφής Timebanking θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα νέο συμβόλαιο εμπιστοσύνης, να αναπτρώσει τις ελπίδες και να ενισχύσει την οικογένεια και την κοινότητα. Το σύστημα Timebanking είναι, στην ουσία, ένα πρότυπο σύστημα ανταλλα-

Edgar Cahn

Αμερικανός καθηγητής που διατέλλεσε και σύμβουλος του Robert Kennedy. Είναι ο δημιουργός της Timebanking στις ΗΠΑ. Υπήρξε συνιδρυτής της Antioch School of Law στο University of the District of Columbia. Έχει υπηρετήσει στο University of Miami School of Law, στο Florida International University και στο London School of Economics. Το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του το αφιέρωσε υπηρετώντας ως διευθύνων σύμβουλος της MKO Time Banks USA, που ίδρυσε ο ίδιος το 1995.

γής υπηρεσιών που χρησιμοποιεί αντί για νόμισμα τη μονάδα χρόνου και αποτιμάται σε μία ώρα εργασίας από οποιοδήποτε άτομο. Τον χρόνο που ξοδεύει κάποιος παρέχοντας κοινωνικές υπηρεσίες τον ξανακερδίζει από κάποιον άλλο που δαπανά υπηρεσίες γι' αυτόν (Seyfang, 2004). Το 2019 λειτουργούσαν πάνω από 250 Timebanks στο Ηνωμένο Βασίλειο και πάνω από 276 Timebanks στις ΗΠΑ. Στην Ελλάδα την ίδια χρονιά λειτουργούσαν πάνω από 50 τράπεζες χρόνου.

1.1.2.4. Ηθική Τράπεζα

Η *Ηθική Τράπεζα* (Banca del Tempo) δημιουργήθηκε στη λογική της αλληλέγγυας χρηματοδότησης. Οι ηθικές τράπεζες επενδύουν τα χρήματα των καταθετών και τα δικά τους στην προστασία του περιβάλλοντος, στη στήριξη ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων, στην αντιμετώπιση της φτώχειας και του αποκλεισμού, στην υπεύθυνη κοινωνική συμπεριφορά των επιχειρήσεων, σε κοινωνικά προγράμματα και παρεμβάσεις, στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, στον εθελοντισμό και στο αλληλέγγυο εμπόριο, καθώς και στην ποιότητα ζωής. Η πρώτη τράπεζα που δημιούργησε αλληλέγγυα χρηματοδότηση ήταν η Crédit Coopératif τον 19ο αιώνα στη Γαλλία. Κάτι ανάλογο έγινε το 1880 με την Colonya-Caixa Polença στην Ισπανία και το 1923 με την Bank Für Sozialwirtschaft στη Γερμανία, όταν αυτή συγκροτήθηκε από έξι μη κυβερνητικές οργανώσεις, μεταξύ των οποίων ήταν ο Γερμανικός Ερυθρός Σταυρός και η Προτεσταντική Εκκλησία. Σήμερα, μια από τις πιο γνωστές ηθικές τράπεζες είναι η Grammeen Bank του Μπανγκλαντές, που ίδρυσε ο νομπελίστας Muhammad Yunus, για την οποία υπάρχει ειδική αναφορά στο δεύτερο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου. Επίσης, στις μεγάλες και αξιόλογες ηθικές τράπεζες συγκαταλέγονται η ιταλική Banca Popolar Etica και η ολλανδική Triodos.

Στην Ευρώπη λειτουργεί η *Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Ηθικών και Εναλλακτικών Τραπεζών* (Fédération Européenne des Banques Alimentaires - FABBA). Το 2015 στην Ελλάδα η *Συνεταιριστική Τράπεζα Καρδίτσας* υιοθέτησε τις αρχές και τις αξίες των ηθικών τραπεζών και είναι η πρώτη τράπεζα στον ελλαδικό χώρο που έλαβε τον τίτλο της ηθικής τράπεζας.

1.1.2.5. Αλληλέγγυος Τουρισμός

Τον *Αλληλέγγυο* ή *Υπεύθυνο Τουρισμό* (Turismo Responsabile) στη βιβλιογραφία τον συναντάμε και με παρεμφερείς όρους όπως *Συνειδητό Τουρισμό* ή *Βιώσιμο*

Τουρισμό (Canestrini, 2008), ή ακόμη και ως *Οικοτουρισμό*, όρο που χρησιμοποιούν και τα Ηνωμένα Έθνη. Η Ιταλική Ένωση Υπεύθυνου Τουρισμού (Associazione Italiana Turismo Responsabile - AITR) το 2005 υιοθέτησε τον εξής ορισμό: «*Ο υπεύθυνος τουρισμός είναι ο τουρισμός που υλοποιείται σύμφωνα με την αρχή της κοινωνικής και οικονομικής δικαιοσύνης με πλήρη σεβασμό στο περιβάλλον και στους πολιτισμούς*» (Wikipedia, 2019). Ο αλληλέγγυος τουρισμός στηρίζεται, μεταξύ των άλλων, στην προστασία του οικοσυστήματος και της βιοποικιλότητας και γενικά στην προστασία του περιβάλλοντος, στην απαίτηση μη ύπαρξης περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τις δραστηριότητες και τις δομές του τουρισμού, στη διαφύλαξη της κουλτούρας και του πολιτισμού των τοπικών πληθυσμών, στην απαίτηση να ενημερώνονται οι τοπικοί πληθυσμοί για τις δραστηριότητες που γίνονται για τον τουρισμό και την προώθησή του, στην απαίτηση για ενεργή συμμετοχή των τοπικών πληθυσμών στο τουριστικό προϊόν και στο μοίρασμα των όποιων κοινωνικοοικονομικών ωφελειών απορρέουν από τον τουρισμό. Κυριότεροι φορείς του αλληλέγγυου τουρισμού είναι οι ΜΚΟ που τον στηρίζουν, δημιουργούν θέσεις εργασίας και βοηθούν στην αειφόρο ανάπτυξη. Ο αλληλέγγυος τουρισμός έχει τις ρίζες του στη δεκαετία του 1980 και η έννοιά του μπορεί να συσχετιστεί με την έννοια του δίκαιου εμπορίου. Τα Ηνωμένα Έθνη ανακήρυξαν *Διεθνές Έτος Οικοτουρισμού* για την αειφόρο ανάπτυξη το 2002 και κάλεσαν τα κράτη, τους φορείς και τους πολίτες να προωθήσουν ένα άλλο μοντέλο τουρισμού, που θα σέβεται και θα στηρίζει το περιβαλλοντικό κεφάλαιο.

1.1.2.6. Τρίτος Τομέας

Ο *Τρίτος Τομέας* είναι όρος που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στις αρχές της δεκαετίας του 1970 στην έρευνα *The third sector and domestic missions* (Etzioni, 1973) του Αμερικανού διανοουμένου και για πολλά χρόνια καθηγητή στο Columbia University, Amitai Etzioni. Επίσης, ο όρος χρησιμοποιήθηκε και στηρίχθηκε από τον Αμερικανό οικονομολόγο και καθηγητή στο Harvard Business School, Theodore Levitt, ιδιαίτερα μέσα από το έργο του *The third sector: new tactics for a responsive society*. Ο Theodore Levitt έδωσε τον εξής ορισμό για τον Τρίτο Τομέα: «*Ο Τρίτος Τομέας αναφέρεται σε οργανώσεις που μπορεί να είναι αντιδιαμετρικά διαφορετικές μεταξύ τους και καλύπτουν ένα τεράστιο φάσμα οργανώσεων που δραστηριοποιούνται σε πεδία που η αγορά και το κράτος είτε δεν δραστηριοποιούνται αρκετά συχνά είτε αρκετά αποτελεσματικά ή δεν δραστηριοποιούνται καθόλου*»

(Levitt, 1973). Ο Etzioni και ο Levitt ξεκίνησαν την προσέγγιση του Τρίτου Τομέα από διαφορετικές αφετηρίες. Ο Etzioni προσέγγισε τον Τρίτο Τομέα μέσα από οργανώσεις όπως ο Ερυθρός Σταυρός και διάφορες συμπράξεις ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, ενώ ο Levitt προσέγγισε τον Τρίτο Τομέα μέσα από τη διάκριση των παλιών και των νέων οργανώσεων ισχυριζόμενος ότι οι νέες οργανώσεις του Τρίτου Τομέα έχουν στον πυρήνα τους μια δυναμική αντιπαράθεση με καθεστωτικές αντιλήψεις.

Ο *Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης* (ΟΑΣΑ) στο βιβλίο *Ο μη κερδοσκοπικός τομέας σε μια μεταβαλλόμενη οικονομία* (*The non-profit sector in a changing economy*), που εξετάζει τον Τρίτο Τομέα στις χώρες της ΕΕ, τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία και το Μεξικό, χρησιμοποιεί τον όρο *Τρίτος Τομέας* ως συνώνυμο του *Μη Κερδοσκοπικός Τομέας* και θεωρεί ότι ο όρος *Κοινωνική Οικονομία* είναι πιο διευρυμένος όρος σε σχέση με τον όρο *Τρίτος Τομέας*, που δεν περιλαμβάνει τους συνεταιρισμούς (OECD, 2003, Κλήμη-Καμινάρη και Παπαγεωργίου, 2010). Όπως και με τους όρους *Κοινωνική Οικονομία* και *Αλληλέγγυα Οικονομία*, έτσι και με τον όρο *Τρίτος Τομέας* είναι δύσκολη η οριοθέτησή του. Ο Douglas (1987) θεωρεί ότι η τοποθέτηση του Τρίτου Τομέα ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα είναι μια τεχνική και μόνο οριοθέτηση που απλώς εντοπίζει την τοποθέτηση του χώρου αλλά όχι την οριοθέτησή του. Υπάρχουν και κριτικές που θεωρούν ότι λόγω της ιδιαιτερότητας του Τρίτου Τομέα δεν είναι εύκολο να κριθεί αυτός με όρους φιλανθρωπίας ή αγοράς ή κοινωνικής πολιτικής, αφού πολλές φορές παρουσιάζεται το φαινόμενο οι σκοποί και τα μέσα ενός φορέα του Τρίτου Τομέα σε συγκεκριμένο πεδίο υπηρεσιών να έχουν περισσότερα κοινά στοιχεία με έναν άλλο τομέα παρά με στοιχεία της οργάνωσης του ίδιου τομέα (Gidron κ.ά., 1992).

Amitai Etzioni

Ο Amitai Etzioni είναι ανάμεσα στους μεγαλύτερους Αμερικανούς διανοούμενους. Θεωρείται ο πατέρας του όρου *Τρίτος Τομέας*. Γεννήθηκε στο Werner Falk της Γερμανίας το 1929 από εβραϊκή οικογένεια. Κυνηγήθηκε από το ναζιστικό καθεστώς, όπως και όλη η οικογένειά του. Κυνηγημένος εγκλωβίστηκε στην Ελλάδα για μεγάλο χρονικό διάστημα και τελικά κατόρθωσε να φτάσει στην εβραϊκή κοινότητα της Παλαιστίνης. Συμμετείχε στην Ισραηλινή Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, καθώς και στον Αραβο-ισραηλινό πόλεμο του 1948. Το 1951 ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ. Το 1957 πήγε στις ΗΠΑ και σπούδασε στο University of California. Την περίοδο 1958-1978 ήταν καθηγητής στο Columbia University. Διατέλεσε ακόμη καθηγητής στο George Washington University, στο Harvard Business School και την περίοδο 1994-1995 διατέλεσε Πρόεδρος στην American Sociological Association.